

A MAGYAR NEVELÉSTUDOMÁNY ÉS AZ AKADÉMIA: TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS (1825–1945)

Németh András

Eötvös Loránd Tudományegyetem, PPK Neveléstudományi Intézet
Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia

Az akadémia antik és reneszánsz hagyományai

Az akadémia görög-latin előzményei, de maga az elnevezés is egy pedagógiai intézményhez, Platón i.e. 385 körül Athénban, egy helyi hősről, Akademoszról elnevezett ligetben létrehozott filozófiai iskolájához vezethető vissza. Ez a rangos ókori tudományos műhely alapításának helyszínétéről kapta az Akadémia (Academia) elnevezést. A tudós iskola tagjait, melynek élén az élethosszig megválasztott vezető, a scholarch állt, az akademiakói cím illette. Jóllehet a római hadvezér, Sulla 86-ban porig rombolta az intézményt, azonban az annak szellemiségét követő athéni tudósközösség tagjai később visszatértek, így közel ezer éven át, egészen 529-ig, annak I. Justinianus császár általi hivatalos bezárásáig számos generációjuk folytatta ott a tudományos munkát (Zintzen, 2022).

Jóllehet ez az antik akadémiai éthosz a középkorban elvesztette vonzerőjét, fontos azonban megemlíteni, hogy a középkorban kibontakozó keresztény iskoláztatási hagyományok teremtik majd meg, a 11. században a modern európai tudományosság másik fontos intézményét, az egyetemet (Bologna, 1088). A középkor ezt követő időszakában az egyetem lesz az igényes tudományos ismeretek megszerzésének kizárólagos helyszíne, amely hallgatói számára egész Európában egyetemesen érvényes végzettséget biztosított. Miként ehhez a tudomány, vallás és jog egységét megvalósító univerzális tudáshoz való hozzáférés migrációs útvonalai is jelzik, nem csak ez a tudás volt egyetemes, hanem az egyetemhez való hozzáférés is (Stichweh, 2014, p. 82).

A középkori egyetem kiváltságos pozícióját az antik akadémia szellemiségének felélesztésével a klasszikus ókori irodalomhoz és filozófiához visszatérő 15. századi olasz reneszánsz változtatja majd meg. Az antik akadémiai hagyományok továbbélésének első intézményesült formája a firenzei humanista Alamanno Rinuccini 1454-ben alapított Accademia nova Fiorentina humanista köre volt, amelynek nyomán az akadémia elnevezés az olasz reneszánsz ezt követő időszakában kialakuló nagy számú, hosszabb-rövidebb ideig gyakran uralkodók védelme alatt működő tudóskörök elnevezésére szolgált.

Ezek a humanista közösségek lesznek majd a 17. századtól kialakuló kora újkori európai akadémiák közvetlen előzményei, melyekben már megjelennek a későbbi akadémiai tudományosság fő vonulatai. Legkorábbi irányzatként, már a reneszánsz korban feltűntek a történelmi-filológiai forráskutatásra, az ókori szövegek tanulmányozására és értelmezésére irányuló tudományos törekvések. Ennek jellegzetes formája az 1462-ben a Cosimo de' Medici ösztönzésére Marsilio Ficino által Firenzében alapított Accademia in agro caregio, továbbá az 1464-ben Rómában megjelenő Accademia Romana, majd az 1471-ben Nápolyban létrehozott

Accademia Pontaniana. A korabeli nyelvapoló és irodalmi akadémiák létrejöttét a könyvnyomtatás elterjedésével a különböző nyelvjárások egységesítésére és szabványosítására irányuló kiadói igények, valamint a reformáció hatásaként felértékelődő nemzeti nyelvek, illetve irodalom megjelenése alapozta meg. Ezt a célt szolgálta az 1562-ben Firenzében alapított, a mai napig működő Accademia della Crusca, továbbá az 1635-ben Richelieu bíboros által a francia nyelv egységesítésére létrehozott Académie Française, és a német nyelv tisztaságának megőrzésére, 1617–1680 között Weimarban működő Fruchtbringende Gesellschaft (Rebenich, 1999, pp. 42–43).

A harmadik irányt a 17. században (leginkább Bacon és Descartes, majd Newton nyomán) kibontakozó empirikus kísérleti-induktív természettudományok művelésére létrehozott tudós társaságok jelentették, amelyek a 18. századi monarchiákban állami akadémiaként működnek majd tovább. Az első ilyen intézmény, az 1652-ben Schweinfurtban alapított Academia Naturae Curiosorum, amely 1687-től Leopoldina néven – 1878-ban Halle-ba áthelyezett székhelyén – működött, napjaink legnevesebb német tudományos akadémiája. Ebbe a körbe tartozik a Royal Society of London (1662); a francia Académie des Sciences, Párizs (1666); a Porosz Tudományos Akadémia, Berlin (1700); a Szentpétervári Tudományos Akadémia (1724). Ez a folyamat azt is jelzi, hogy az akadémia a 17. és 18. századi európai monarchiákban a tudományok államilag támogatott meghatározó szervezetévé válik majd (Garber & Wismann, 1996; Rebenich, 1999, p. 44; Zintzen, 2022).

A modern tudományos akadémiák és kutatóegyetemek kialakulása

Miként azt Rudolf Stichweh a modern nemzeti akadémiák kialakulásának 18. századi szakaszát elemző munkájában megállapítja, az európai monarchiák ebben az időben kialakuló államilag támogatott akadémiai rendszere olyan racionális központosítási kísérlet eredménye, amelynek keretében a korabeli etatista államok elszakadva a hagyományos egyetemek korporatív autonómiájától, azok részben elavultnak tartott tudásrendszereitől, egy új, jobban szervezhető és alakítható, hatékonyan működő tudományos szervezetet hoztak létre (Stichweh, 2014, p. 83).

Az újonnan alapított állami akadémiák a kor legkiválóbb tudósai közül kiválasztott tagjainak az alapítók szakmai feladatokat, az akadémia épületében munkahelyet, továbbá anyagi javadalmazást biztosítottak. Ezek a tudós társaságok személyes jelenlétéhez kötött, széleskörű interakciót biztosító, aktív szakmai közösséget alkottak; tagjaik üléseiken megoszthatták egymással legújabb kutatási eredményeiket, de levelezés útján vagy arra jogosult levelező tagjaik beszámolóí révén megismerhetővé vált a távollévők munkássága is. A tudományos üléseket követő szakmai kommunikáció kiegészült a közlemények akadémiai folyóiratban történő közzétételével.

Ehhez kapcsolódtak a tagok kiválasztásának meritokratikus elveken nyugvó szelekciós mechanizmusai. Az akadémiaiban ugyanis nem lehetett belépni (ellentétben a tudományos társaságokkal), a tagságot nem lehetett vizsgák letételével sem megszerezni (ellentétben az egyetemekkel), a tagság megszerzése elitstátuszt feltételező és biztosító, az akadémiai testület önállóságát reprezentáló választással történt. Ez a szimbolikus aktus kifejezte az akadémia tagjai által megtestesített, az emberi tudás mindenhatóságát megjelenítő tudomány egységét és erejét, de az abban ügyködő tudományos elit dicsőségét is. Ez az új szemléletű akadémia kötődött az adott államhoz (majd a később kialakuló nemzetállamhoz), elvállalta annak kutatási megbízásait, különböző technikai újításokat és találmányokat alkotott, szükség esetén tanácsadói

szolgáltatásokat nyújtott. Ezek a nemzeti akadémiák az európai tudósok köztársaságának szervezeti infrastruktúráját kialakítva, egymás közötti sokrétű, önállóan működő hálózatokat hozhattak létre, ezáltal is törekedve az állami befolyás kikerülésére, illetve csökkentésére (Stichweh, 2014, p. 83).

A nemzeti akadémiák megerősödéséből fakadó versenyhelyzet jelentős mértékben hozzájárult a hagyományos egyetemek válságához, majd azok 19. század elején bekövetkező megújulásához. Ennek első lépését az 1737-ben Göttingenben a *Georgica Augusta Egyetem*, majd 1751-ben az ahhoz kapcsolódó tudós társaság (*Soziätat der Wissenschaften*) alapítása jelentette. Ebben az esetben egy német kisállam újonnan alapított akadémiája került kapcsolatba azzal az egyetemmel, amelyet néhány évvel korábban ugyanaz az uralkodó alapított. Ennek folytán az egyetem professzorainak egy része egyben az akadémia tagja is lett, és ott lehetőséget kaptak azokra az egyéni kutatásaikra, amelyekre korábban az egyetemen nem volt közvetlen támogatás. Ez a modell tehát összekapcsolta az egyetem hagyományos oktatási funkcióit a tudomány legújabb eredményeinek megalkotására irányuló akadémiai funkciókkal. Az egyetemek megújulásának tehát fontos előfeltétele volt, hogy azoknak sikerül-e az akadémia által bevezetett új intézményi elemeket felhasználni hagyományos szervezetük átalakításához (Stichweh, 2014, p. 84). Ez a folyamat vezet majd el a 19. század elején az egyetemek két sajátos kontinentális modelljének, a francia „császári egyetem”, illetve a német ún. „humboldti kutatóegyetem” kialakulásához (Rüegg, 2004, pp. 5–8).

Az ezt megvalósító, 19. század elején megjelenő kontinentális egyetemi és akadémiai reformok egyik irányát Bonaparte Napóleon (1769–1821) Franciaországban és a befolyása alatt álló európai területeken megvalósuló nagyarányú államreformjai alapozták meg. Ezek keretében jött létre 1806-ban a „császári egyetem” centralizált kettős intézményrendszere, amelynek későbbi kiváltságos elitintézményei az erős állami kontroll alatt működő központosított szakfőiskolák lettek. Ebben a rendszerben kiemelt szerepe lesz a versenyvizsgával megszerezhető akadémiai és egyetemi címeknek. A francia bölcsészképzés versenyvizsgához (*agrégation*) kötött középiskolai tanári diplomája egyben az egyetemi oktatói karba való bejutás királyi útját is jelentette. Az uralkodó az 1795-ben létrehozott akadémiai szervezetét módosítva a tudományok művelésére négy osztályt állított fel, amelyek a központosított formát megőrizve később visszakapták a hagyományos francia akadémiák elnevezését (Hahn, 1977; Hammermayer 1976). A francia modell Dél-Európában (az Ibériai-félsziget országaiban és Itáliában), továbbá Belgiumban, Svájc francia nyelvű kantonjaiban, Romániában és a cári Oroszországban terjed majd el (Karády, 2020, pp. 386–387).

A megújulás másik irányát a neves tudós és művelődéspolitikus, Wilhelm von Humboldt (1767–1835) nevéhez kapcsolódó 1810-ben, Berlinben létrehozott, az akadémiai tanszabadság és kutatói autonómia liberális elvére épülő német kutatóegyetem, valamint a korábban (1700-ban) alapított Porosz Tudományos Akadémia jelentette. Az egyetemen folyó tudományos kutatások eredményeit közvetlenül felhasználó egyetemi oktatás intézményi hátterét a professzorok által vezetett, egymástól elkülönülő szakdiszciplinákat művelő tanszékek rendszere, illetve az azokhoz kapcsolódó szemináriumi és laboratóriumi hálózat biztosította. Az egyetemi tudós közösség kontrollálta a tudományos munka, a szakmai utánpótlás és karrierépítés folyamatait is. Ezek intézményes kereteit a bölcsészdoktori cím elnyerését követő legmagasabb egyetemi tudományos képesítés, a habilitációs eljárás keretében megszerezhető „*venia legendi*” (szabad kurzushirdetési jog), valamint az ezzel elnyerhető a magántanári (*Privatdozent*) cím, és az arra épülő későbbi professzori kinevezés biztosította (Németh, 2002, pp. 164–166; Németh & Garai, 2025, p. 448).

A reformegyetem új filozófiai fakultása, később a gimnáziumi tanárképzés, a közép-európai ún. „tudós tanárok” képzésének fontos intézményi modelljeként az elméleti szaktudományos és pedagógiai megalapozottságú egyetemi tananyag mellett a tanári munkát legitimáló hivatalos képesítő vizsga (examen pro facultate docendi) letételét is előírja. A bölcsészkar új pozíciója jelentős mértékben felértékelte a tudományrendszertani helyét tekintve ebben a rendszerben a filozófiai tudományokhoz tartozó, a pszichológiát is magába integráló elméleti pedagógia önálló egyetemi tudománystátuszát és szakmai tekintélyét. A német tudományos pedagógia megteremtésében Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768–1834) és Johann Friedrich Herbart (1776–1841) tudományos életműve játszott kiemelkedő szerepet. A század utolsó harmadában a régió országaiban a herbartianizmus iskolapedagógiai elvei alapján került sor a közoktatás és a pedagógusképzés modernizációjára. Közép-Európában szinte mindenhol a herbartianus pedagógia képviselői foglalják el az egyetemeken létrehozott pedagógia tanszékeket, határozzák meg az intézményesülő akadémiai és egyetemi pedagógia szemléletmódját (Németh, 2002, pp. 166–172; Németh & Garai, 2025, pp. 448–449).

A bölcsészkar reform megerősítette az ekkor kialakuló új diszciplinák, a kultúra jelenségeinek megértésére törekvő ún. bölcsészstudományok (német elnevezéssel Geisteswissenschaften) pozícióját is. Ezek hierarchiájában a filozófia nem csupán nagy hagyományokkal rendelkező, tekintélyes alaptudomány, hanem tudományrendszertani etalon is egyben, amely nem csupán az új diszciplinák ontológiai és episztemológiai megalapozottságát, hanem a formális logika, továbbá a filozófiai hermeneutika, fenomenológia és dialektika eszköztárával azok kutatási módszertanát is megalapozta (Rheinberger, 2007). Ennek szemléletmódját követve a 20. század első felében az empirikus tudományok ellenpólusaként megerősödő szellemtudományok a közép-európai egyetemek domináns tudományos irányzatává válnak. Ezek tekintélyes részdiszciplinája a magyar egyetemi és akadémiai világban is jelentős befolyással rendelkező, történeti és filozófiai beágyazottságú szellemtudományos pedagógia (a korabeli magyar terminológia szerint kultúrpedagógia) (Németh, 2005, pp. 274–275). A humboldti kutatóegyetem hatása Európa mellett kiterjedt a transzatlanti térség irányába is. Kezdetben a porosz királyság, majd a német birodalom egyetemi rendszerét is átformálta, de annak mintájára került sor az osztrák, a magyar, majd a későbbi önálló csehszlovák, lengyel, valamint balkáni országok nemzeti egyetemeinek kialakítására (Karády, 2020, pp. 387–388).

A fenti változások nyomán a 19. századi európai tudományos elithez tartozás egyik irányát az egyetemi oktatói karokon belüli egyetemi tanári pozíció jelentette, de a legmagasabb tudományos elismerést az egyetemi hierarchiával párhuzamosan működő, az államhatalom által támogatott és felügyelt minősítési rendszerre formálódó (rendes, levelező, tiszteletbeli, külső) akadémiai tagság jelentette. A modern nemzetállamok kialakulásának részfolyamataként a század első felében felgyorsul a nemzeti akadémiák kialakulása: például (az ekkor még nem önálló) Lengyelország (Krakkó, 1816), Belgium (1830), Finnország (1842), Norvégia (1857), Románia (1866) (Zintzen, 2022). Ezek sorába illeszkedik az ekkor még szintén nem önálló Magyar Királyságban 1825-ben alapított Magyar Tudós Társaság, amely az 1847-ben létrehozott bécsi akadémiát közel két évtizeddel megelőzve, 1830-ban kezdte el működését.

A Magyar Tudományos Akadémia és a tudományos pedagógia fejlődése 19. és 20. században

A Magyar Tudós Társaság szervezeti kereteinek kidolgozásához felhasznált külföldi minták adaptációjában az akadémia későbbi első elnöke, széki gróf Teleki József (1790–1855) szerzett elvülhetetlen érdemeket. A fiatal arisztokrata 1812-ben (a berlini egyetem alapítása után

két évvel) kezdte el nyugat-európai tanulmányútját; két évet töltött a göttingeni egyetemen, majd részletesen tanulmányozta a német akadémiai és egyetemi reformokat. Ezt követően hosszabban időzött Londonban, továbbá Párizsban a napóleoni reformok tanulmányozására. A vezetésével megszerveződő Magyar Tudós Társaság hamarosan a magyar szellemi élet fontos intézménye lesz (Fábri, 2025, pp. 44–45). A nyugati példákat követve került megalapításra annak hat tudományos osztálya. A Társaság emellett pályázatokat kezdeményezett, könyveket, továbbá Tudománytár elnevezéssel folyóiratot adott ki, rendes tagjai számára fizetést is biztosított. A tagok új eredményeit hetente tartott osztályüléseken ismertették. Miután az új intézmény reformkori működésének középpontjában a nemzeti nyelv és kultúra ápolása és terjesztése állt, az ennek keretében kibontakozó oktatásügyi reformokat sürgető pedagógiai diskurzusok a nemzeti közoktatás és felsőoktatás, továbbá a magyar nyelvű bölcsészeti tudományok megteremtésére irányultak.

A pedagógia és a pszichológia már ebben az időben is a filozófiai és történeti diszciplínák második „tudomány osztályához” tartozott. Akadémiai intézményesülésüknek ezt a korai szakaszát a honi tudományfejlődés egészére jellemző decentralizáció jellemezte. Ez abból adódott, hogy a hazai szakfőiskolák és jogakadémiák hálózata a jórészt vidéken működött, így a fővárosi képzés privilégiumai csak kiegyezés után, Budapest világvárossá válásának időszakában jelentek meg (Bolvári-Takács & Ugrai, 2025, pp. 12–13). A másik sajátosság a tudományos elit kialakulásának háromgenerációs modelljére vezethető vissza. Ebből adódóan az 1830-as évektől taggá választott pedagógiai szakemberek első generációja még nem rendelkezett a későbbi időszakban a következő tudósgenerációktól már elvárt érdemi tudományos életművel. Az első akadémikusok ezen a területen is a reformkor tudománypártoló, gyakran magántudósként is tevékenykedő arisztokrata és nemesi reformerei mellett a késő rendi társadalom egyházi elitjéből, katolikus vagy protestáns felső- és középszintű oktatás intézményeiben, részben külföldi egyetemeken tanuló, gyakran a főúri családok magántanítóiként is tevékenykedő szakemberekből rekrutálódtak. Többen közülük a liberális reformellenzék tagjai, a hazai oktatásügy fejlesztésének jeles közéleti szereplői, akik többsége a forradalmat követően kormánytisztviselést is betöltött.

A Filozófiai Osztály elsőként megválasztott pedagógiai területen tevékenykedő akadémikusai katolikus, illetve protestáns teológusok. Imre János pesti egyetemi tanár és Szilasy János, a szombathelyi papnevelő intézet tanára az 1827-ben megjelenő *A nevelés tudománya* című első magyar nyelven írt pedagógiai munka szerzője, továbbá Horváth Cyrill piarista szerzetes (1834, levelező tag), a pesti egyetem későbbi filozófia professzora, valamint Beély Fidél bencés szerzetes (1839, levelező tag.) voltak. Református volt az 1820-as években a Berlinben tanuló Wurga János nagykőrösi líceumi tanár, tanító- és óvóképzési szakember, pedagógiai tankönyvek szerzője (1835, levelező tag). A katolikus teológusként induló Peregriny Elek (1841, levelező tag), 1848-ban rövid ideig a pesti egyetem első világi pedagógiai professzora, 1860-ban a pesti egyetemen pedagógiából elsőként habilitációt szerző magántanára. A jénai egyetem diákja volt Vandrák András, az eperjesi evangélikus kollégium tanára, lélektani, pedagógiai szakkönyvek írója (1847, levelező tag). Eötvös József, a későbbi neves oktatáspolitikus szintén hosszabb európai tanulmányútjait követően 1835-ben lett az akadémia levelező, majd 1839-ben rendes tagja, később 1855-ben annak másodelnöke, 1870-től pedig elnöke (Kánya et al., 1975, pp. 56–57).

1849 után a magyar nemzeti identitást és az önkényuralommal szembeni ellenállást megtestesítő Akadémia autonóm működését jelentős mértékben korlátozták. Ennek ellenére 1865-ben közadakozásból elkészült a tudományos munka feltételeit is biztosító új akadémiai székház. Ebben az időszakban kerültek be az akadémiai pedagógia és pszichológia látókörébe az evolucionizmus és pozitívizmus új témakörei, melyek egyik éles kritikusa az 1865-ben taggá

választott, pedagógiai szempontból is jelentős munkássággal rendelkező erdélyi polihisztor, Brassai Sámuel volt. 1858-ban a reformkor neves pedagógiai szakembere, Ney Ferenc is elnyerte a levelező tagságot (Kánya et al., 1975, pp. 114–115). Az önkényuralom első éveiben az ellenzéki pozíciót betöltő magyar politikai és tudományos elit mellőzésével valósult meg a birodalom egységes oktatási és egyetemi rendszerének kialakítása, amelynek keretében 1849-ben rendeleti úton került sor a humboldti kutatóegyetemi modell, továbbá az „Organisation-sentwurf für die Gymnasien und Realschulen” rendelet nyomán megjelenő nyolcosztályos érettségivel záruló gimnázium, továbbá a tanári vizsgákkal összekapcsolt szaktanári rendszer bevezetésére (Németh & Garai, 2025).

Az önálló egyetemi és akadémiai diszciplínává formálódó tudományos pedagógia kibontakozását erőteljesen befolyásolják majd a kiegyezés után megerősödő magyar nemzetállami törekvések modernizációs igényei, kihívásai. Ennek a századfordulóig tartó, a nemzeti liberalizmus jegyében megvalósuló reformidőszakában került sor a modern nemzeti közoktatás és pedagógusképzés (1868. 38 tc. népoktatási törvény, 1883. középiskolai törvény) megteremtésére, és a magyar tudományos pedagógia egyetemi és akadémia intézményrendszerének megalapozására. Jóllehet a dualizmus évtizedeiben az Akadémia tudományszervező tevékenysége jelentős mértékben erősödött, azonban saját kutatóintézetekkel és jelentősebb kutatásra fordítható pénzügyi forrásokkal még nem rendelkezett. Ebből adódóan a kutatások nagyrészt a mind szélesebb körű tudományos feladatokat felvállaló egyetemi tanszékeken valósultak meg. Ezáltal a magyar akadémiai tudományos elithez tartozásnak szintén fontos mértékegysége lesz az egyetemen elfoglalt pozíció, a nyilvános egyetemi tanári cím birtoklása. A pedagógia ebben az időben megválasztott akadémikusai a pesti, majd később a kolozsvári egyetem professzorai közül kerültek ki.

A korszak további tudományfejlődési sajátossága, hogy a német mintát követő filozófia, pedagógia és pszichológia tudományterületei még nem különültek el egymástól, azok művelői az általunk vizsgált korszak végéig szoros munkakapcsolatban álltak egymással. Jóllehet az 1870-es évektől a pesti, majd kolozsvári egyetemen már egy-egy önálló pedagógiaprofesszor is tevékenykedett, az egyetemek akadémiai tagsággal is rendelkező filozófiaprofesszorainak munkássága kiterjed az elméleti pedagógia, valamint a filozófiához szorosan kapcsolódó pszichológia területére is (Kánya et al., 1975, pp. 197–199). A pesti egyetem első világi professzora a konzervatív katolikus pedagógiai hagyományokat követő, 1871-ben az akadémia levelező tagjává is megválasztott Lubrich Ágost mellett (Németh, 2002, p. 223) az 1886-ban kinevezett új filozófia professzor, a piarista Pauer Imre a hazai pozitívizmus jeles képviselője otthonosan mozgott a pedagógia és pszichológia különböző korabeli nemzetközi irányzatainak világában is. Ugyanis egyetemi tanulmányai során Lipcsében megismerkedett a herbartianus pedagógiával, valamint a kísérleti pszichológia, illetve néplelektan Wundt által képviselt irányzatával. Az Akadémia levelező (1874), rendes (1889), majd tiszteletbeli tagja, 1914-ig osztálytitkára, tudományos munkássága kiterjedt az etika, logika és a lélektan számos területére (Németh, 2002, pp. 224–225). Az 1882-ben alapított második filozófia tanszék 26 éves korában kinevezett új professzora, Medveczky Frigyes már 1889-ben elnyerte az akadémiai tagságot. Szintén Lipcsében Fechner, Lotze és Wundt tanítványaként került közel a német pszichológia és pedagógia világához (Németh, 2002, pp. 227–228, 2005).

Jóllehet a pesti egyetem magántanáraként tevékenykedő Kármán Mór (1843–1915), a herbartianus pedagógia hazai meghonosítója, a magyar gimnáziumi reform, a középiskolai törvény és a gimnáziumi tanterv kidolgozója nem futott be jelentős egyetemi és akadémiai karriert (Németh, 2002, pp. 216–218), tanítványának, Fináczy Ernőnek, a pesti egyetem 1900-ban kinevezett és még abban az évben akadémiai levelező taggá választott pedagógia pro-

fesszorának a század első évtizedeiben jelentős szerepe volt a herbartianizmus meghonosításában, továbbá a pedagógia (ennek részeként a neveléstörténet) egyetemi és akadémiai tudományos pozíciójának megerősítésében (Németh, 2002, pp. 292–293; Németh & Pukánszky, 2021). A szintén kiemelkedő pedagógiai és pszichológiai munkásságot is felmutató Pauler Ákos 1915-től az egyetem pedagógia tanítására is jogosított filozófia professzora viszonylag fiatalon, 1910-ben az akadémia levelező, majd 1924-től rendes tagja (Németh, 2002, p. 298, 2005). A Kolozsváron 1872-ben alapított egyetem pedagógia professzorai protestáns teológusok: Felméri Lajos (1840–1894) oxfordi és edinburghi tanulmányait követően az angol empirizmus, Schneller István (1847–1939), a német pedagógia Schleiermacher által képviselt irányzatának követője, aki 1913-tól lett az akadémia levelező tagja (Németh, 2002, p. 306).

Az 1920-as években elkezdődő konszolidáció időszakban Klebelsberg Kunó (1875–1932) kultuszminiszter tanügyi és tudománypolitikai reformjai alapozták meg az általunk vizsgált utolsó tudományfejlődési szakaszt, a magyar pedagógia önálló egyetemi diszciplinává válását, akadémiai pozíciójának erősödését. Ebben az időben lesz a tudományos munka és az egyetemi oktatás mértékadó irányzata a szellemtudományos pedagógia. A korabeli kutatások módszertanát a hermeneutika uralta, így az empirikus kutatások ebben az időben az egyetemeken és az akadémián csak másodlagos szerephez jutottak. Az egyetemi tudományos elit ekkor színre lépő akadémikus generációjának tagjai az irányzat nemzetközi szinten is elismert neves képviselői (Németh & Garai, 2025, p. 451; Németh, 2005). Ide sorolható a Pauler Ákos tanítványaként induló Kornis Gyula jelentős filozófiai, pedagógiai, kultúrpolitikai, illetve pszichológiai munkássága, aki 1916-ban az akadémia levelező, 1928-tól rendes tagja, 1927–1931 között a Klebelsberg által vezetett minisztérium államtitkára, a hazai középfokú oktatás legfőbb irányítója, 1938-tól az országgyűlés elnöke volt (Németh, 2002, p. 326). Az irányzat másik jeles képviselője, az egyetem 1935-ben kinevezett pedagógiaprofesszora Prohászka Lajos, 1939-ben lett az akadémia levelező tagja (Németh, 2002, pp. 331–332). Dékány István, az 1942-ben kinevezett új társadalomelmélet-professzora viszonylag fiatalon, már 1922-ben az akadémia levelező tagja, emellett az egyetem magántanára. Szellemtudományos alapokon nyugvó sokoldalú tudományos munkássága kiterjedt a történelemfilozófia, a társadalomlélektan, a politikatudomány, a szociológia és a neveléstudomány területére is (Németh, 2002, p. 328). A debreceni egyetem pedagógiaprofesszora, Mitrovics Gyula 1935-ben, a szegedi egyetem pszichológia és pedagógia területén is jelentős szerepet betöltő filozófiaprofesszora, Bartók György pedig 1927-ben lett az akadémia levelező tagja (Németh, 2002, p. 353).

Összegzés

A II. világháborút követő időszak nem csupán a magyar pedagógia akadémiai pozíciójának gyökeres változásában, hanem a magyar tudományosság akadémiai helyzetében is szakaszhatárt jelent. Jól jelzi ezt, hogy 1946-tól a személyi átalakulást felgyorsító rendeletek megszüntették az egyetemi tudományos minősítéseket (bölcsészdoktori cím, habilitáció), a tudományos képzést a szovjet mintára átalakított, tudományirányítási funkcióval is felruházott Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá helyezték (Garai, 2016; Németh & Garai, 2025, pp. 451–452). Miután az ekkor kezdődő korszak eseményei túlmutatnak jelen munka téma- és időkeretein, ezen a ponton befejezzük a magyar pedagógia akadémiai szerepének vázlatos történeti áttekintését. Tesszük ezt annak reményében, hogy az ezt követő időszak elemző áttekintésére, a magyar neveléstudomány akadémiai szerepének ehhez kapcsolódó kritikai elemzésére tudományos közösségünk hamarosan sor kerít majd.

A tanulmány az MTA 200 éves a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi rendezvénysorozat keretében, az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság szervezésében 2025. október 16-án az MTA Székház Nagytermében, *Akadémikusok az oktatásügy megújításáért* címmel rendezett konferencia nyitó előadásának (Németh András: A magyar neveléstudomány és az Akadémia: történeti áttekintés) szerkesztett változata. https://mta.hu/esemenynaptar_mta200/2025-10-16-akademikusok-az-oktatasesugy-megujitasaert-5859

Irodalom

- Bolvári-Takács, G., & Ugrai, J. (2025). Zemplén változó helye az akadémiai mozgalomban. In J. Ugrai (Ed.), *Zemplén és akadémikusai. Hegyaljai Helikon Könyvek II.* (pp. 11–40). Tokaj-Hegyaljai Egyetem.
- Fábri, A. (2025). „Egy antik oszlop”. Az akadémia első elnöke: Széki Gróf Teleki József. In J. Ugrai (Ed.), *Zemplén és akadémikusai. Hegyaljai Helikon Könyvek II.* (pp. 41–52). Tokaj-Hegyaljai Egyetem.
- Garai, I. (2016). A magyar felsőoktatás strukturális átalakítási és államosítási kísérletei az 1949–1953 közötti időszakban. In A. Németh, I. Garai, & A. Z. Szabó (Eds.), *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában* (pp. 119–160). Gondolat Kiadó.
- Garber, K., & Wismann, H. (Eds.). (1996). *Europäische Sozietätsbewegung und demokratische Tradition. Die europäischen Akademien der Frühen Neuzeit zwischen Frührenaissance und Spätaufklärung*. Max Niemeyer Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783110963243>
- Hahn, R. (1977). *The anatomy of a scientific institution. The Paris Academy of Sciences, 1666–1803*. University of California.
- Hammermayer, L. (1976). Akademiebewegung und Wissenschaftsorganisation. Formen, Tendenzen und Wandel in Europa während der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, In E. Amburger. & L. Sziklai (Eds.), *Wissenschaftspolitik in Mittel – und Osteuropa* (pp. 1–84). Camen.
- Kánya, S., Kosáry, D., Makkai, L., Pamlényi, E., Tilkovszky, L. R., Várkonyi, Á., Vekerdi, L., & Vörös, A. (1975). *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*. Akadémiai Kiadó.
- Karády, V. (2020). *Válogatott történeti szociológiai írások I. – A társadalomtudományokról*. Replika.
- Németh, A. (2002). *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Osiris Kiadó.
- Németh, A. (2005). *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat Kiadó.
- Németh, A., & Garai, I. (2025). A magyar neveléstudomány története a nemzetközi tudományfejlődési folyamatok tükrében. *Magyar Tudomány*, 186(3), 447–454. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.3.5>
- Németh, A., & Pukánszky, B. (2021). Herbartianism as an Eastern Central European phenomenon and its reception in Hungary. *History of Education & Childrens Literature*, 16(1), 65–86. <https://doi.org/10.1400/283086>
- Rebenich, S. (1999). Akademie. In *Der Neue Pauly. Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte (DNP)*, Bd. 13 (pp. 40–56). <https://doi.org/10.11588/propylaeumdok.00000071>
- Rheinberger, H.-J. (2007). *Historische Epistemologie zur Einführung*. Junius Verlag.
- Rüegg, W. (Ed.). (2004). *A history of the University in Europa. Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800–1945)*. Cambridge University Press.
- Stichweh, R. (2014). Wissenschaftliche Akademien aus soziologischer Perspektive. Organisierbarkeit und Organisationsformen im Wissenschaftssystem der Moderne. *Acta Historica Leopoldina*, 64, 79–89.
- Zintzen, C. (2022. június 8.). Akademien, I. Wissenschaftliche Akademien. In *Staatslexikon8 online*, <https://www.herder.de/staatslexikon/artikel/Akademien/>

ABSTRACT

HUNGARIAN EDUCATIONAL SCIENCE AND THE ACADEMY: A HISTORICAL OVERVIEW (1825–1945)

András Németh

Keywords: national academies, historical traditions, Hungarian Academy of Sciences, educational science

Scientific academies, including the Hungarian Academy of Sciences, founded 200 years ago, are places of dialogue between the specialist sciences and associations of their outstanding scientists, characteristic of the modern age and created to promote science and research. When defining the academic role of educational science, however, it is important first to emphasise that its institutional roots and the idea of the university —another important European scientific institution —are closely linked to the ancient and medieval traditions of pedagogy. The first part of our work provides an overview of the most important historical phases in the development of the academic idea and the scientific institutional system based on it. Against the backdrop of this international development process, the second part outlines the heyday of Hungarian educational science, which was institutionalised as an academic discipline until 1945, and the achievements of the scholars in this field.

Magyar Pedagógia, 125(4). 229–237. (2025)
<https://doi.org/10.14232/mped.2025.4.229>

Németh András: <https://orcid.org/0000-0001-9770-9830>

ELTE PPK Neveléstudományi Intézet; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia
1075 Budapest, Kazinczy u. 23–27.
nemeth.andras@ppk.elte.hu